

консультативної допомоги педагогам загальноосвітніх навчальних закладів, які працюють в умовах інклюзивного навчання.

Література:

1. Закон України «Про внесення змін до законодавчих актів України з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» від 06.07.2010 № 2442[Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2442-17>
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» від 5 червня 2014 року №1324[Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1324-18>
3. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 №2628-III[Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2009 року № 1124 «Про затвердження Положення про Центр розвитку дитини» Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1124-2009-%D0%BF>
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 15.08.2011 № 872[Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF>
6. Інструктивно-методичний лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Організація інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 18.05.12 № 1/9-384[Електронний ресурс]: Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/29627/
7. Інструктивно-методичний лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя» від 25.09.2012 № 1/9-675 [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/32125/
8. Колупаєва А.А., Данілавічуте Е.А., Литовченко С.В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. – К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 192 с.
9. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Щодо введення посади вихователя (асистента вчителя) у загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчанням» від 28.09.2012 № 1/9-694 [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/31601/

УДК 159.953.5:159.943.8-053.2+376

Макарчук Л.О.

ОСОБЛИВОСТІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті проаналізовано феномен пізнавальної активності. Визначено та охарактеризовано: поняття, особливості, компоненти, фактори та показники пізнавальної активності дошкільників з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: пізнавальна активність, дошкільник з особливими освітніми потребами, пізнавальна діяльність, пізнавальний інтерес, мотив.

Макарчук Л.А.

ОСОБЕННОСТИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ С ОСОБЕННЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

В статье проанализирован феномен познавательной активности. Определены и охарактеризованы: понятие, особенности, компоненты, факторы и показатели познавательной активности дошкольников с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: познавательная активность, дошкольник с особыми образовательными потребностями, познавательная деятельность, познавательный интерес, мотив.

Ludmyla Makarchuk

THE FEATURES COGNITIVE ACTIVITY OF PRESCHOOLERS WITH SPECIAL NEEDS

The article analyzes the phenomenon of cognitive activity. Defined and characterized the concept, features, components, factors and indicators of cognitive activity of preschoolers with special needs.

Keywords: cognitive activity, preschooler with special educational needs, cognitive activity, cognitive interest, motive.

В умовах сучасного розвитку суспільства, психолого-педагогічної науки і практики, головним завданням освітнього процесу постає формування не тільки творчої та всебічно розвиненої особистості, але й особистості, яка гнучко орієнтується в постійно змінюваній дійсності та готова освоювати принципово нові види діяльності. Враховуючи тенденцію до збільшення кількості дітей з особливими освітніми потребами та впровадження інклюзивної освіти, чітко виділяється низький рівень розвитку пізнавальної діяльності таких дітей. У зв'язку з цим актуальності набуває проблема вивчення і розвитку пізнавальної активності дошкільників з особливими освітніми потребами.

Феномен пізнавальної активності як один із найважливіших чинників навчання постійно привертає увагу дослідників, оскільки взаємодія людини із навколишнім світом можлива тільки завдяки її активності та діяльності. Під пізнавальною активністю розуміють самостійну, ініціативну діяльність дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості) й зумовлену необхідністю розв'язати завдання, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях. [2]

Проблема розвитку пізнавальної активності розглядалася в різних наукових дослідженнях відомих педагогів та психологів. Зокрема, Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський, Д. Локк, Жан Жак Руссо визначали пізнавальну активність як природне прагнення дошкільників до пізнання. А.К. Маркова, В.П. Лозова, Ж.Н. Тельнова, Г.І. Щукіна вивчали особливості пізнавальної активності та способи її активізації у дітей старшого дошкільного віку. [3]

Взагалі, термін «пізнавальна активність» різні науковці трактують по-різному. Одні ототожнюють активність з діяльністю, інші визначають активність як результат діяльності, треті вважають, що пізнавальна активність і діяльність, і психічні особливості особистості.

Так, Г.І. Щукіна визначає «пізнавальну активність» як якість особистості, яка включає прагнення дитини до пізнання та виражає індивідуальний відклик на процес пізнання. Якістю особистості «пізнавальна активність» стає, на її думку, при стійкому прояві прагнення до пізнання. Це структура особистісної якості, де потреби та інтереси виражають змістову характеристику, а воля є її формою. Проблема формування пізнавальної активності на особистісному рівні переважно зводиться до розгляду мотивації пізнавальної діяльності і до способів формування пізнавальних інтересів дітей старшого дошкільного віку. [7]

Є.А. Красновський визначає пізнавальну активність як прояв всіх сторін особистості дошкільника: це й інтерес до нового, радість пізнання, прагнення до успіху та вирішенню завдань, поступове ускладнення яких, лежить в основі процесу навчання. [3]

Б.Г. Ананьєв, Д.Б. Богоявленская, Д.Б. Годовікова, Т.М. Землянхіна, Т.А. Кулікова, А.В. Петровський вважають, що пізнавальна активність є однією з важливих якостей, яка характеризує психічний розвиток дошкільника. [2]

Найбільш детально структуру пізнавальної активності дослідили відомі психологи Ш.Амонашвілі та А.Матюшкін. За їхніми переконаннями, вона є неперервною та цілісною за своєю психологічною природою і складається з величезної кількості автономних одиниць, кожна з яких має свою мету. Такою пізнавальною одиницею Ш. Амонашвілі називає пізнавальну діяльність, яка є конкретним проявом пізнавальної активності [1]. У структурі

пізнавальної активності Ш.Амонашвілі виділяє такі компоненти: мотив, як рушійну силу даної активності; об'єкт пізнання, що має дидактично організовану форму; способи і засоби дії об'єкта з метою його засвоєння; посередницьку роль педагога між пізнавальними силами школяра і об'єктом засвоєння; результат пізнавальної активності [1].

Пізнавальна активність школярів розвивається в постійному русі та взаємодії даних компонентів. Так, відбувається трансформація непрямих мотивів у прямі, мотиви дії; об'єкт пізнання весь час ускладнюється з точки зору його засвоєння школярами, удосконалюються та визрівають нові способи засвоєння, настає усвідомлення власних змін учнями, котрі і розглядаються ними як головні результати пізнавальної активності. Педагог у цьому процесі виступає посередником. [1]

Т. Шамовою були виділені і обгрунтовані наступні компоненти пізнавальної активності: мотиваційний (напрямок і стійкість пізнавального інтересу), змістово-операційний (потяг до ефективного оволодіння знаннями) та вольовий компонент, що включає мобілізацію сили волі учнів на досягнення конкретної пізнавальної мети. [6]

Мотиваційний компонент включає в себе пізнавальні мотиви, потреби, які визначають відношення учня до пізнавальної діяльності. Під впливом взаємодії пізнавальної потреби та пізнавальних мотивів формується пізнавальна активність учнів. Операційний компонент містить в собі мисленнєві процеси та розумові вміння (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо), які визначають характер діяльності. Останній – результативний – компонент включає в себе психічні новоутворення, які з'являються як результат прояву пізнавальної активності.

До факторів, які впливають на формування пізнавальної активності дошкільника відносять: спілкування (Д.Б. Годовікова, Т.М. Землянухіна, М.І. Лисіна, Т.А. Серебрякова), потреба у нових враженнях (Л.І. Божович), загальний рівень розвитку активності (Н.С. Лейтес, В.Д. Небиліцин). [3]

Таким чином, пізнавальна активність, сформована у дошкільному віковому періоді є важливою рушійною силою пізнавального розвитку дитини з особливими освітніми потребами в цілому.

Розвиток пізнавальної активності визначається якісними змінами, які відображаються в енергетичному та змістовому показниках (Н.С. Денисенко, Є.Є. Клопота). Енергетичний показник характеризує зацікавленість дитини в діяльності, наполегливість в пізнанні. Змістовий показник характеризує результативність діяльності в процесі отримання знань, виокремлення різних культурних змістів в ситуації. [3]

Рівень розвитку пізнавальної активності дошкільників з особливими освітніми потребами зумовлюється індивідуально-психологічними особливостями та умовами виховання. Два основні чинники визначають пізнавальну активність як умову подальшого успішного навчання [4]:

Перший – послідовний розвиток початкової потреби дитини у зовнішніх враженнях як специфічної людської потреби у новій інформації. Через нерівномірність психічного розвитку дітей (тимчасові затримки й відхилення від норми), відмінність в інтелектуальних здібностях та механізмах маємо значну варіативність розвитку пізнавальної активності дошкільнят. Пізнавальна активність є природним проявом інтересу дитини до навколишнього світу й характеризується чіткими параметрами. Про інтереси дитини та інтенсивність її прагнення ознайомитися з певним предметом чи явищем свідчать: увага й особлива зацікавленість; емоційне ставлення (подив, стурбованість, сміх тощо); дії, спрямовані на з'ясування будови та призначення предмета (тут особливо важать якість та різноманітність обстежувальних дій, розмірковувальні паузи); постійний потяг до цього об'єкта.

При цьому слід зазначити, що враховуючи аспект психофізіологічних властивостей дошкільників з особливими освітніми потребами виділяють такі три групи дітей з різними рівнями пізнавальної активності [4].

1. Дошкільники з активним рівнем розвитку пізнавальної активності.

Їм притаманна вираженіша пізнавальна потреба, яка проявляється незалежно від виду

діяльності, наявності чи відсутності звернень до них однолітків чи вихователів. У цих дітей завжди виникають запитання, про що б з ними не розмовляли, причому вони ставлять їх не з метою звернути на себе увагу, а саме прагнучи дізнатися про щось нове. Дошкільнятам з особливими освітніми потребами цієї підгрупи властиве прагнення з'ясувати будову та призначення предмета, вони охоче відгукуються на пропозицію знайти інший варіант розв'язання завдання або відповіді на запитання.

Ці діти завжди радіють успіху й засмучуються через невдачі, вони готові виконати будь-яке завдання вихователя і часто розглядають свою діяльність з погляду її корисності для інших. Нова ситуація викликає пошукову активність, бажання дослідити об'єкт чи явище, до якого проявляється інтерес. Дошкільники з особливими освітніми потребами, які мають досить високий рівень розвитку пізнавальної активності невгамовні у своєму інтересі до будь-яких змін у навколишньому середовищі, постійно діляться своїми враженнями з дорослими та дітьми.

2. Дошкільники з відносно активним рівнем розвитку пізнавальної активності. Ця група найчисленніша. Дошкільники з особливими освітніми потребами цієї групи можуть виявляти зацікавленість та активність лише в певних ситуаціях, здебільшого зумовлених змістом діяльності, її емоційною привабливістю.

Вони легко включаються у нові види роботи, однак у разі виникнення труднощів відразу втрачають інтерес, коли вихователь спонукає їх до будь-якої діяльності, охоче приймають пропозицію.

Проте такі дошкільники не прагнуть бути першими і майже завжди другі: і за готовністю до занять, і під час спостережень та виконання завдання. У разі, якщо план дій точно не розписаний і треба виявити винахідливість та фантазію, вони не виявляють ентузіазму й воліють діяти за готовим зразком. Їх важко зацікавити новим предметом або явищем, і навіть якщо інтерес виникає на початку діяльності, то швидко згасає у ході виконання завдання.

Прояви активності зовні невиразні, хоча такі дошкільники з особливими освітніми потребами охоче відгукуються на пропозицію дорослого поспілкуватися або попрацювати разом, в умовах самостійної діяльності вони іноді захоплюються виконуваною роботою, проте діють завжди одноманітно. Їхні інтереси переважно обмежуються повсякденними подіями, повернути увагу може лише щось незвичне. Проте далі простого виявлення цікавості вони не йдуть і не роблять спроби з'ясувати для себе ситуацію.

Головна особливість цих дітей – вони майже ніколи самі ні в чому не проявляють активності й навіть знаючи правильну відповідь, не скажуть її з власної ініціативи, хоча іноді можуть здивувати дорослого оригінальними міркуваннями. Звертання до вихователя здебільшого пов'язані із задоволенням комунікативної потреби та з новизною ситуації, питання ж, які стосуються уточнення здобутих знань, ставлять дуже рідко. У спільній діяльності з дорослими вони за будь-яких умов – лише слухняні виконавці. Для цієї підгрупи дошкільнят дуже важлива емоційна підтримка.

3. Дошкільники з пасивним рівнем пізнавальної активності. Ці діти завжди пасивні і байдужі – і на заняттях, і в спілкуванні, й під час спільної діяльності з дорослими або однолітками. Вони майже ніколи не розпочинають виконувати завдання без підказки, нагадування дорослого, однолітків, важко включаються у роботу, очікують звичного тиску (у вигляді зауважень) з боку вихователя. [4]

Дошкільнята з особливими освітніми потребами, яким притаманний пасивний рівень розвитку пізнавальної активності не виявляють інтересу до завдання, готовності включитися у роботу, та, власне, й не можуть (і не прагнуть) самостійно його виконати. Вони неохоче виконують будь-яку роботу або навіть повністю відмовляються від діяльності. Тут ідеться про цілковиту відсутність інтересу до навколишнього, до спілкування з однолітками. Зазвичай поведінка цих дошкільників стереотипна. Пізнавальна діяльність пов'язана для них з негативними емоціями, викликає пригніченість, нудьгу. Вказівки та пояснення вихователя вони здебільшого не запам'ятовують, у ситуаціях, коли треба самостійно застосувати набуті знання, не можуть обійтися без істотної допомоги дорослого. Повільно переключаються із

інтенсивної рухової активності на розумову, ці діти байдужі до результатів своєї діяльності — ніколи не радіють успіхам і не сумують з приводу невдач.

Другим чинником формування пізнавальної активності є *спілкування дитини з дорослими – педагогом, батьками*. При цьому вона засвоює способи керування своєю поведінкою, долає труднощі орієнтування в нових ситуаціях при розв'язанні нових завдань. Умовою розвитку пізнавальної активності дитини, піднесення її на вищий рівень є практика, дослідницька діяльність. Першорядного значення набуває факт успішного завершення пошукових дій при розв'язанні нових завдань. Умовою розвитку пізнавальної активності дитини, піднесення її на вищий рівень є практика, дослідницька діяльність. Організація пізнавальної діяльності має спиратися на вже розвинуті потреби, насамперед на потребу дитини в спілкуванні з дорослими, у схваленні ними її дій, вчинків, суджень, думок.

Узагальнена характеристика процесу пізнавальної активності, зокрема визначення поняття, факторів та груп дітей дає можливість ґрунтовніше розглянути особливості розвитку та формування пізнавальної активності дошкільників з особливими освітніми потребами.

Необхідно зазначити, що по-перше, у дошкільників з особливими освітніми потребами наявний недорозвиток всієї пізнавальної діяльності. Такі дошкільники в більшості адекватно сприймають оточуючу дійсність, проте у деяких дітей процес сприйняття цього світу є мало активним. Наявні умовні зв'язки нестійкі та швидко згасають. Зазвичай деталі, другорядні ознаки предметів та явищ погано або зовсім не фіксуються. Ці особливості сприймання та пам'яті можуть викликати значні труднощі під час вивчення нового матеріалу, так потребують багаторазового повторення. По-друге, своєрідність пізнавальної діяльності дошкільників з особливими освітніми потребами полягає в недорозвитку словесно-логічного або наочно-образного мислення, виходячи зі структури наявного порушення у такої дитини. Особливо, страждає у дошкільників з особливими освітніми потребами (в даному випадку дошкільників із ЗПР та розумовою відсталістю) здатність до аналізу, логічному узагальненню, абстракції. Відмічається недорозвиток всіх рівнів мисленнєвої діяльності. Матеріал, який пропонується для вивчення такі дошкільники розуміють спрощено, спотворюють послідовні змістові ланки, не можуть встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Аналіз, матеріалу, який сприймається відрізняється збідненістю та фрагментарністю, діти не завжди називають складові предмету, який розглядається, не відмічають суттєві та важливі властивості об'єкту. Під час проведення порівняння дошкільники з особливими освітніми потребами звертають увагу на особливості, які відрізняють один предмет від іншого, не помічаючи при цьому, чим ці предмети схожі. Інколи міняють порівняння на аналіз одного із предметів. Особливих труднощів викликає у таких дошкільнят процес узагальнення, який ґрунтується на випадкових ознаках. Для мисленнєвих процесів дошкільників з особливими освітніми потребами характерні стереотиповість та тугорухомість. [5]

Таким чином, збільшення кількості дошкільників з особливими освітніми потребами потребує сучасних підходів та нових розробок у галузі корекції їхнього розвитку, тому що від рівня пізнавальної активності дітей на занятті залежить кількість та якість знань, які вони отримують. На сучасному етапі розвитку спеціальної психології накопичено достатньо матеріалу з корекції та розвитку пізнавальної активності дошкільників з особливими освітніми потребами, зокрема виділені принципи, етапи та зміст корекційної роботи, проте практичних рекомендацій з проблеми підвищення пізнавальної активності дітей на психологічних заняттях ще недостатньо.

Показниками вираженості пізнавальної активності у дошкільників з особливими освітніми потребами є [5]:

- емоційна замученість дитини в діяльність (зосередженість на завданні; експресивно-мімічні прояви зацікавленості; позитивний емоційний фон).
- цілеспрямованість діяльності, її завершеність (здатність не відволікатися на сторонні подразники і доводити діяльність до кінця);
- ступінь ініціативності дитини (наявність запитань, реплік відносно виконання

завдання, власні пропозиції, зауваження, прохання про допомогу, а також діалог з партнером про зміст діяльності).

Потрібно враховувати ще й той факт, що пізнавальна активність дошкільника з особливими освітніми потребами може бути достатньо зниженою. Для таких дітей довготривало провідною діяльністю є гра і її елементарних формах: вони намагаються уникати ігор сюжетно-рольового характеру з правилами, заборонами, які схожі на навчальні. Недостатній розвиток інтелектуальної сфери (діти із ЗПР та розумовою відсталістю) сильно гальмує розвиток пізнавального інтересу. Для уникнення непосильної та неприємної для них ситуації навчання, інтелектуальної напруги, дошкільники з особливими освітніми потребами вдаються, в якості захисту, до відмови від завдання. Науковцями та практиками були виявлені особливості мотивації таких дошкільників, зокрема: зовнішні мотиви (характерними для яких є страх, нагорода); внутрішні (бажання, ініціатива самої дитини) та проміжно-змагальні (мотивом виступає порівняння власних досягнень з досягненнями інших). Із внутрішніх мотивів домінуючими є ігрові мотиви, мотиви збереження, цілісного звичного функціонування, в той час як у однолітків з нормальним рівнем розвитку провідним у старшому дошкільному віці стають пізнавальні мотиви, пов'язані з прагненням до інтелектуальної активності, оволодінні новими вміннями та навичками та які відображають соціальну потребу дитини зайняти відповідне місце в системі доступних їй суспільних відносин. Старший дошкільний вік розглядається як перехідний: в нормі у дошкільника має відбутися плавний перехід від одного виду провідної діяльності до іншого, тобто від гри до навчання. [5]

Таким чином, проблема розвитку та формування пізнавальної активності дошкільника з особливими освітніми залишається ще недостатньо дослідженою, оскільки в дослідженнях відсутня загальноприйнята система критеріїв і показників сформованості пізнавальної активності саме у такої категорії дітей, недостатньо вивчені закономірності формування пізнавальної мотивації. Перспективою подальших досліджень має стати розробка методологічних аспектів, яка буде враховувати особливості розвитку такого дошкільника та сприяти активізації пізнавальної активності дошкільників з особливими освітніми потребами.

Література:

1. Амонашвили Ш.А. Развитие познавательной активности учащихся в начальной школе / Ш.А. Амонашвили // Вопросы психологии. – № 5. – С. 36-40.
2. Даниленко Н. Развитие познавательной активности у детей старшего дошкольного возраста / Н. Даниленко // Управление школой. – 2005. – №22-24. – С. 15-16
3. Денисенкова Н.С., Клопотова Е.Е. Особенности познавательной активности детей среднего дошкольного возраста в нормативной ситуации / Н.С. Денисенкова, Е.Е. Клопотова // Ребенок в нормативном пространстве культуры. Региональная научно – практическая конференция, посвященная 70-летию памяти Л.С. Выготского. – М.: Бирск, 2004. – С. 80 - 89.
4. Марусинець М. Развитие познавательной активности / М. Марусинець // Дошкільне виховання. – 1999. – №11-12. – С. 7-9
5. Теплова И.С. Методическая разработка «Формирование познавательной активности у дошкольников с ЗПР на занятиях по окружающему миру» / И. С. Теплова // Вопросы дошкольной педагогики. – 2015. – №1. – С. 37-46.
6. Шамова Т.И. Активизация учения школьников / Шамова Т.И. – М., 1982. – 209 с.
7. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Г. И. Щукина. –М. : Просвещение, 1979. – 160 с.